

sebeb oldu. Ruslar 29 Temmuz 1851'de Kuyurik (Kuiarykh) yakınlarında Hacı Murad kuvvetlerine saldırdılar; bu saldırıdan Hacı Murad ve adamları kaçarak kurtulabildiler. Hacı Murad, General Argutinsky'nin Kuşni'ye (Ghozni / Khosni) hücumu üzerine Avaristan'a çekildi (6 Ağustos 1851). Onun Avaristan'a dönmesinin hemen ardından Tabasaran'dan gelen bir heyet Şeyh Şâmil'e, Hacı Murad'ın bu bölgedeki hareketlerinden şikâyetçi olduklarını bildirdi. Bu olay Şâmil ile Hacı Murad'ın arasının açılmasına sebep oldu. Hacı Murad, oğlu Gazi Muhammed'i halef seçmesi dolayısıyla Şâmil'i eleştirmeye başladı. Şeyh Şâmil'in birçok zaferini kendisine borçlu olduğunu söyleyince Şeyh Şâmil muhaliflerinin de etkisiyle onu nâiblikten azlederek yerine Avar hânedanının uzak bir akrabası olan Feth Ali'yi getirdi. Ayrıca mallarının müsâdere edilmesini emretti. Hacı Murad çeşitli akınlarda ele geçirdiği ganimeti teslim ederken kendi malını vermek istemedi. Durum silâhlî çatışma noktasına gelmek üzere iken geçici bir uzlaşmaya varıldı. Ancak bu arada Hacı Murad'ın elindekilerin hepsini kılıçla kazandığını, Şâmil'in bunları kılıçla geri alabileceğini söylediği şekilde rivayetler yayılmaya başladı. Bunun üzerine Şeyh Şâmil Çeçenistan'ın Avturî (Avtiri / Avtur) köyünde nâibleriyle gizli bir toplantı yaparak Hacı Murad'ı hiyanetle suçladı, nâibler meclisi de daha sonra gıyabında onu ölüme mahkûm etti. Hacı Murad, bir söylentiye göre toplantıya katılan bir nâibin uyarısı üzerine Vodveezhenskoye (Chakheri) Kalesi'ne giderek Ruslar'a sığındı (25 Kasım 1851). Kale kumandanı Prens Vorontsof onu derhal Tiflis'e gönderdi. Bir rivayete göre ise Hacı Murad, karısının doğum yeri olan Aşağı Çeçenistan'daki Gehi köyüne giderken Şâmil'in emriyle Feth Ali'nin adamlarının sürekli ateş tâcizi altında girdiği ormanlık alanda yolunu kaybederek Rus askerlerinin eline düşmüş, bir esir muamelesi görmemek için de gönüllü olarak Ruslar'a teslim olduğunu söylemişti. Hacı Murad'ın Şeyh Şâmil ile danışıklı bir şekilde Ruslar'a teslim olduğuna dair bazı görüşler de vardır.

Tiflis'te Ruslar'ın gözetimi altında yaşamaya başlayan Hacı Murad, bir ara ailesini kurtarmak amacıyla Grozni'ye gittiyse de daha sonra Tiflis'e geri döndü. General Dolgorokof'un Dağıstan'daki birliklerine katılmasına izin verilinceye kadar Nuha'ya (Nuka) gönderilmesini istedi. Bir süre Nuha'da kaldı. Dağ hayatına ve ailesine duyduğu özlemin artması üzerine kaç-

maya karar verdi ve atla yaptığı bir akşam gezintisinde dört arkadaşıyla birlikte kaçtı. Ancak Nuha'daki Rus kuvvetleri kumandanı Albay Korganof'un takibi sonucunda kısırılarak arkadaşlarıyla birlikte öldürüldü (5 Mayıs 1852). Cesedi Nuha'ya getirilip halka gösterildi. Bir rivayete göre İlisu'da veya Kuzey Azerbaycan'daki Kıpçak köyünde toprağa verildi. Kesik başı, Tiflis'te bulunan Kafkasya genel valisi Prens Vorontsof'a gönderildi. Prens Vorontsof'un Hacı Murad'ın kesik başını görünce, "Yaşadığı gibi cesurca öldü" dediği, Şeyh Şâmil'in de onun ölümlünden sonra imzasını sol eliyle atmaya başladığı, sebebi sorulduğunda "Sağ kolum kırıldı" cevabını verdiği kaydedilir.

Hacı Murad'ın kızından olma torunu 1914 yılında Azerbaycan'a gelerek dedesinin defnedildiği yeri tahmini olarak belirledi ve üzerine bir mezar taşı koydu. Bu mezar taşı günümüzde Azerbaycan Tarih Müzesi'ndedir. Âzerî bilim adamları, 1957'de onun Tengit köyü yakınlarındaki kabrinin yerini kesin olarak tesbit ettiler. Hacı Murad'ın sefer nişanı, bayrağı, secadesi, testisi, sefer yemek takımı ve ölümlünden bir süre önce çekilmiş bir fotoğrafı Dağıstan Müzesi'nde korunmaktadır. Ünlü Rus yazarı L. N. Tolstoy, *Hacı Murad* (trc. Cüneyd Emiroğlu, İstanbul 1972) adlı eserinde onun hayatını romanlaştırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mirza Hasan Efendi, *Âsâr-ı Dağıstan*, Bakü 1903, s. 199-200, 208-210; İsmail Berkok, *Tarihî Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 486-487; Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul 1961, s. 154-156; J. Sh. Curtiss, *The Russian Army Under Nicholas I: 1825-1855*, Duke University 1965, s. 164-167; Tarık Mümtaz Göztepe, *Dağıstan Arslanı İmam Şâmil*, İstanbul 1971, s. 358-378; L. Blanch, *Cennetin Kılıçları* (trc. İzzet Kantemir), İstanbul 1978, s. 237-249; Muhammed Hamid, *İmam Şamil: The First Muslim Guerilla Leader*, Lahor 1979, s. 112-126; M. Gammer, *Şamil and the Muslim Resistance to the Russian Conquest of the North Eastern Caucasus* (doktora tezi, 1989), London School of Economics and Political Science, University of London, s. 53, 65-66, 114-119, 129-131, 154-158, 165, 194-197; J. F. Baddely, *Rusların Kafkasya'ya İstilas ve Şeyh Şamil* (trc. Sedat Özden), İstanbul 1989, s. 247, 272, 277, 282, 334-348, 398-401, 408-419; Kadircan Kafli, "Hacı Murad", *Resimli Tarih Mecmuası*, sy. 21, İstanbul 1951, s. 993-996; Ahmet Canbek Havjoko, "Hacı Murad", *Birleşik Kafkasya Dergisi*, sy. 5, İstanbul 1965, s. 16-21; M. Rasih Savaş, "Efsaneleşen Kahraman Hacı Murad Yazısı Üzerine", *Kuzey Kafkasya Dergisi*, 1/7, İstanbul 1971, s. 1921; Günokue C. Özbay, "Hacı Murad", a.e., sy. 58 (1980), s. 8-13; "Hacı Murad", *TA*, XVIII, 280; "Hacı Murad", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, Bakü 1987, X, 145.

MUSTAFA BUDAK

HACI MÛSÂ CAMİİ

Ankara'da
XV. yüzyıla ait cami.

Demirtaş mahallesinde, Eski Yol ile Küçükgelin sokaklarının kesiştiği köşede bulunmaktadır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen yapının kitabesindeki tarihi Mübârek Galib 825 (1422), İbrahim Hakkı Konyalı 895 (1489-90), Gönül Öney ise 865 (1460-61) olarak tesbit etmiştir. Kitabede yapının Seyfeddin b. el-Hâc Mûsâ tarafından yaptırıldığı bildirilir. Gönül Öney caminin XV. yüzyıl yapısı olduğunu kabul etmemekte, yapıya XVII-XVIII. yüzyıl tarihlenmesini yakıştırarak kitabenin daha eski bir binadan alınıp buraya yerleştirilmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Fakat camideki klasik döneme işaret eden ayrıntı ve süslemeler bu görüşe katılmaya imkân vermez.

Hacı Mûsâ Camii'nde kapının yanında bulunan ikinci bir kitâbe, yapının 1342 (1923-24) yılında evkaf idaresi tarafından tamir edildiğini bildirmektedir. Halen görülen üç kemerli son cemaat yerinin bu tamir sırasında ilâve edildiği kabul edilir. Buranın üstüne, üç pencereden ışık alan ve caminin mimari karakterine uymayan bir mahfil katı eklenmiştir.

Ankara'daki pek çok ibadet yeri gibi Hacı Mûsâ Camii de uzunlamasına dikdörtgen bir plana sahiptir. İki pâyeye oturan üç sivri kemerli bir son cemaat yeri ile dışa açılan bina kesme taştan bir temel üzerine kerpiçten yapılmıştır. Üstünü kiremit kaplanmış ahşap bir çatı örter. Mimarisinin sadeliğine karşı Hacı Mûsâ Camii'nin oldukça zengin tezyinat unsurları vardır.

Ahşap tavan karelere bölünmüş olup bunların köşelerindeki küçük parçaların üstleri birer çiçek motifleriyle bezenmiştir. Bu pasalı tavanın kare panolarının her birinin içinde birer rozet bulunur. Tavanın etrafını ise klasik üslûpta renkli nakışlarla tezyin edilmiş bir kenar suyu çevreler. Ancak bu nakışların altında daha eskilerin bulunduğu ve bugün görülenlerin geç bir döneme ait olduğu ileri sürülmektedir. Tavan göbeği altıgen biçiminde renkli nakışlı üç çerçeve ile sınırlanmış, içinde geçmeli daireler halinde şebeke motifleri işlenmiştir. Harime açılan girişin ahşap kapı kanatları kendi türünde Türk sanatının en muhteşem örneklerindedir. Bu kanatların üst kısımlarında oyma olarak birer yazı, esas panoda ise çok girift

rûmilerden meydana gelen oyma süsleme görülür.

Caminin mihrabı alçı bezemelerle zenginleştirilmiştir. Mukarnaslı nişin içindeki panolar ve kavsaranın üstündeki yüzey klasik üslûpta kabartmalarla doldurulmuştur. Üç şeritle çerçevelenmiş mihrabın etrafında güzel bir hatla yazılmış kelime-i tevhidden başka birçok alçı kabartma motif görülür.

Hacı Müsâ Camii'nin ahşap ve alçıdan yapılmış süslemelerinden başka son derece değerli yine ahşaptan bir de minberi vardır. Bazı parçaları, bu arada külâh kısmı yenilenmiş olmakla beraber yan kanatları ahşap geçmeli olarak yapılmış, merdiven korkulukları da oymalarla süslenmiştir. Bütün bu süslemeleri XVII-XVIII. yüzyıllara bağlamak isteyenlerin görüşlerine katılmak mümkün değildir.

Caminin, son cemaat yerinin yan duvarına bitişik olan minaresinin kürsü ile pa-buç kısımları kesme taştan, gövdesi tuğladan yapılmıştır. Bunun da geç dönemlerde yenilediği anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mübârek Galib, *Ankara Mescidleri ve Camileri*, İstanbul 1341, s. 32-33; a.mlf., *Ankara II: Kitâbeler*, İstanbul 1928, s. 24; Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1971, s. 70-72, rs. 148-156, plan s. 366, nr. 36; a.mlf., "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *STY*, III (1970), s. 141-142; *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eserler*, Ankara 1972, I, 368-370; İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara Camileri*, Ankara 1978, s. 47-48.

SEMAYI EYİCE

HACI ÖZBEK CAMİİ

İznik'te
XVI. yüzyılda yapılmış cami.

Şehrin Lefkekapısı'na giden ana cadde-nin kenarında, Eşrefoğlu Rûmî Külliyesi'nin hizasındadır. Üç satırlık kitâbesi-ne göre Hacı Özbek b. Mehmed tarafından 734 (1333-34) yılında inşa ettirilen yapı, kitâbesi mevcut en eski Osmanlı eseri olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca bütün mimari özellikleriyle Türk yapısı olduğunu açıkça belli eden Hacı Özbek Camii'nin aslında bir Bizans kilisesi olduğu yolundaki iddia vaktiyle İznik Rumları tarafından uydurulmuş bir söylentiden ibarettir. Fetih'ten iki üç yıl sonra yapılarak İznik'e müslüman Türklüğün ilk damgasını vuran bu küçük eser, Kurtuluş Savaşı günlerinde Rumlar'ın Türk eserlerine karşı gösterdikleri inanılmaz tahrip hıncını atlatmıştı. Fakat 1950'li yıllara gelinceye kadar her tarafı boş arazi olan İznik'te de-

ğer bilmez idarecilerin kurbanı olarak cadde genişletilmesi gerekçesiyle bazı kısımlarını kaybetmiştir.

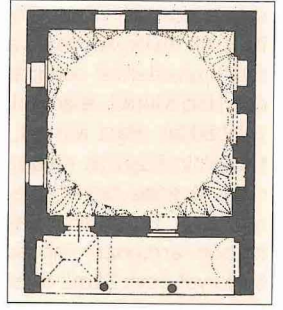
Hacı Özbek Camii, aralarında tuğla hat-tılar olmak üzere taştan karma malzeme ile inşa edilmiştir. Caminin yapımında erken Osmanlı Türk yapı sanatında çok kullanılan, taşların aralarına dikine tuğla konulması tekniği uygulanmış, kemerlerde son dönem Bizans yapı sanatında yaygın olan bir küfeki taşı arasına üç tuğla konulması suretiyle meydana getirilen örgü kullanılmıştır. Bu da bu İslâm yapılarında yerli Bizanslı duvarcı ustalarının çalıştığını gösterir.

Cami kare planlı, içten ölçüleri yaklaşık 7,50 m. kadar olan bir ibadethânedir. İlk yapıldığında yanları duvarlarla kapatılmış, iki mermer sütuna dayanan ve üç kemerle dışarıya açılan bir son cemaat yerine sahipti. Fakat sokak genişletme gerekçesiyle bu orijinal son cemaat yeri şuursuzca ortadan kaldırılmıştır. 1935'li yıllarda henüz duran bu iki sütunlu son cemaat yeri ve üstü kısmen aynalı, kısmen beşik tonoz örtülü kâgir son cemaat yeri yıkıldıktan sonra caminin başka bir cephesine uydurma bir son cemaat yeri inşa edilmiştir.

Hacı Özbek Camii'nin son cemaat yerine açılan ve yanda olan bir kapısı ile diğer iki cephesinde çifte penceresi vardır. Kapıya göre ana eksen üzerinde değil yan duvarda olan mihrap esas biçimini kaybetmiştir. Üstü kiremit örtülü olan kubbe, eski bir fotoğraftan dört penceresi olduğu anlaşılan yüksekçe bir kasağa oturur. Yakın tarihlerdeki tamirde biri hariç bu pencereler kapatılmış ve izleri de yok edilmiştir. On iki köşeli bu kasağa harim mekânının karesinden geçiş "Türk baklavaları" denilen mimari unsurlarla sağlanmıştır.

Caminin revakı kaldırıldıktan sonra dış mimarisi eskisinden çok değişik bir gö-

Hacı Özbek Camii - İznik / Bursa

Hacı Özbek
Camii'nin
planı

rünüm almıştır. Girişin yeri değiştirilmiş ve orijinal giriş pencere haline dönüştürülmüştür. Kitâbesi de bu esas yerinden sökülerek mihrabın sağındaki pencere içine konulmuştur. A. Sâim Ülgen'in makalesinde adı geçen ve burada yayımlanan bir desenden, ayna taşının bir Bizans korkuluk levhası olduğu görülen camiye bitişik çeşmeden de ortada bir şey kalmamıştır.

Türk sanat tarihi bakımından öncü durumundaki bu mimari eserin, esas biçimine ve duvar tekniğine uygun şekilde restore edilemeyeşi yanında İznik kasabası içinde yapıya tarihi önemine uygun bir yer verilmeyeşi de büyük bir kayıptır.

BİBLİYOGRAFYA :

Memduh Turgut Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935, s. 162; K. Otto-Dorn, *Das Islamische Iznik*, Berlin 1941, s. 15-18, IV, 4-5, rs. 5; *İznik*, İstanbul 1943, s. 29; rs. 19; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi I*, s. 163-167, rs. 222-231; a.mlf., "Orhan Gazi Devrinde Mi'mârî", *AÜ İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara 1956, s. 119; Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964, s. 8-12; S. Yıldız Ötügen vdğr., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1985, IV, 204-206; Semavi Eyice, *İznik, Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul 1988, s. 35; C. Gurlitt, "Die islamitischen Bauten von Iznik", *OA*, III (1912-13), s. 57-58; A. Sâim Ülgen, "İznik'de Türk Eserleri", *VD*, I/1 (1938), s. 55-56, rs. 10-11 (Osmanlı döneminin kitâbeli ilk mimari eseri olduğundan Hacı Özbek Camii bilhassa Osmanlı sanatına dair bütün yayınlarda yer alır; burada on-lara atıf yapılmamıştır).

SEMAYI EYİCE

HACI PAŞA

(ö. 827/1424 [?])

Anadolu'nun İbn Sînâ'sı diye anılan
hekim, kelâm âlimi ve müfessir.

Esas adı Celâleddin Hızır olup 740'tan (1339) sonra doğduğu tahmin edilmektedir. Aslen Konyalı olan Celâleddin Hızır, tahsil için Mısır'a giderek Kahire'deki Şeyhüniyye Medresesi'nde ünlü Hanefî fakih-i Ekmeleddin el-Bâbertî'den dinî ve aklî ilimleri okumuş, keskin zekâsı ve çalışkanlığı ile hocasının takdirini kazanmış-